

Археалогія

66. Вайцяховіч, А. Даследаванні ў Докшыцкім і Лепельскім раёнах / А. Вайцяховіч // Гістарычна-археалагічны зборнік. – № 18. – 2003. – С. 269 – 270.
67. Вайцяховіч, А. Даследаванні курганных могільнікаў у Віцебскай вобласці / А. Вайцяховіч // Гістарычна-археалагічны зборнік. – № 19. – 2004. – С. 294 – 295.
68. Вайцяховіч, А. Працы на курганных могільніках у Віцебскай вобласці / А. Вайцяховіч, П. Кенька // Гістарычна-археалагічны зборнік. – № 20. – 2005. – С. 238 – 239.
69. Плавинский, А.Н. Погребальные памятники возле деревни Харчики / А.Н. Плавинский // Гістарычна-археалагічны зборнік. – № 17. – 2002. – С. 229 – 235.
70. Плавинский, А.Н. Раскопки курганов у деревни Харчики / А.Н. Плавинский // Гістарычна-археалагічны зборнік. – № 18. – 2003. – С. 270 – 271.
71. Плавинский, А.Н. Раскопки курганного могильника Харчики в 2003 г. / А.Н. Плавинский // Гістарычна-археалагічны зборнік. – № 19. – 2004. – С. 296 – 297.
72. Заяц, Ю.А. Новые материалы и памятники раннего железного века и третьей четверти I тыс. н.э. в Минском Поднепровье и Витебским Подвінье / Ю.А. Заяц // Ранние славяне Белорусского Поднепровья и Подвінья. – Минск, 2003. – С. 118 – 121.
73. Коласаў, А. Археалагічны разведкі 2003 г. у Асіповіцкім, Мсціслаўскім і Чэрвяцкім раёнах Магілёўскай вобласці / А. Коласаў // Гістарычна-археалагічны зборнік. – № 19. – 2004. – С. 312.
74. Дубицкая, Н.Н. Археологические исследования в бассейне нижней Березины / Н.Н. Дубицкая // Гістарычна-археалагічны зборнік. – № 19. – 2004. – С. 281.
75. Кошман, В.І. Гарадзішча Капланцы / В.І. Кошман // Гістарычна-археалагічны зборнік. – № 17. – 2002. – С. 201 – 211.
76. Кошман, В.І. Палявыя даследаванні ў Капланцах / В.І. Кошман // Гістарычна-археалагічны зборнік. – № 18. – 2003. – С. 275 – 276.
77. Кошман, В.І. Тапографія, планіроўка і фартыфікацыя Свіслацкага замка ў XII – XVII стст. / В.І. Кошман // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – № 3. – 2001. – С. 187 – 194.
78. Кошман, В.І. Гарадзішча Свілач (матэрыялы даследавання 2000 г.) / В.І. Кошман, А.У. Ільюцік // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – № 5. – 2003. – С. 110 – 129.
79. Кошман, В.І. «Свіслацка-Бярэзінскі» мікрарэгіён ў X – XIII стст. / В.І. Кошман // Археалогія эпохі сярэдневякоўя (да 75-годдзя з дня нараджэння П.Ф. Лысенкі) / Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – № 12. – 2006. – С. 154 – 161.
80. Кошман, В.І. Паселішчы міжрэчча Бярэзіны і Дняпра ў X – XIII стст. / В.І. Кошман. – Мінск, Беларуская навука, 2008. – 281 с.

ШПІЛЬКІ «ПУС ЕПІ» З ТЭРЫТОРЫІ ПОЛАЦКА: КЛАСІФІКАЦЫЯ, ХРАНАЛОГІЯ І ПРАБЛЕМА ПАХОДЖАННЯ

*I.U. MAGALINSKI
(Нацыянальны Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік)*

Даследуюцца шпількі «пус епі», якія былі выяўлены на тэрыторыі Полацка і на сёняшні момант захоўваюцца ў фондах НПГКМЗ. На аснове вывучэння 136 прадметаў паводле формы галоўкі вылучаюцца чатыры тыпы артэфактаў: 1) з галоўкай, утворанай накручваннем дроту; 2) з сукэльнаметалічнай галоўкай; 3) з галоўкай у выглядзе пытальника; 4) з цвіканадобнай галоўкай. Выказваецца меркаванне аб заходненеўрапейскім паходжанні шпілек.

Уводзіны. Археалагічны даследаванні старажытнага Полацка далі багаты матэрыял для рэканструкцыі розных бакоў жыцця яго насельнікаў. Асаблівае значэнне ў гэтым кантэксле маюць вырабы з каляровых металau, якія зайды адлюстроўвалі не толькі эстэтычныя густы сваіх гаспадароў, але таксама іх сацыяльны і маёмасны статус.

Падчас вывучэння прадукцыі мясцовых ювеліраў XIV – XVII стст. асаблівую ўвагу трэба звязаць на масавыя, серыйныя рэчы стандартызаванага выгляду, якія былі шырока прадстаўлены ў матэрыяльнай культуры насельніцтва старажытнага горада. Сярод такіх прадметаў, выяўленых на тэрыторыі Полацка, асаблівую цікаласць уяўляюць шпількі «пус епі». Не гледзячы на прыналежнасць гэтых прадметаў да катэгорыі ювелірных упрыгажэнняў, яны вылучаюцца мінімалізмам знежння выгляду і выразнай функцыянальнай арыентаванасцю.

Назва шпілек паходзіць з чувашскай мовы («пүс ѹппи») і перакладаецца як «галаўная шпілька» [2, с. 166]. У рускай транскрыпцыі яна гучыць як «пус ѹеппи» [8, с. 142]. Паводле правіл беларускай арфаграфіі, дадзены тэрмін павінен запісвацца як «пус епі».

Выкарыстанне гэтай назвы для абазначэння асобнага віду ювелірных упрыгажэнняў тлумачыцца толькі трывалай гісторыяграфічнай традыцыяй, бо сам тэрмін не адлюстроўвае рэальнага функцыянальнага прызначэння і тыпалагічнай разнастайнасці шпілек.

У матэрыяльнай культуры паволжскіх народаў тэрмін «пус епі» выкарыстоўваўся не столькі для назвы саміх шпілек, якія ўжываліся для мацавання галаўной павязкі (сурпан) з перавяззю (масмак),

колькі для абазначэння асобнага элементу жаночага галаўнога ўбору, што складаўся са скураной палоскі даўжынёй 5 – 10 см на двух канцах якой былі замацаваныя адзінарныя медныя шпількі. Адзін бок такой палоскі ўпрыгожваўся некалькімі радамі нашытых манет. Акрамя таго, этнографічна вядомыя «пус епі» мелі вялікае вушка за якое мацавалася адысловая стужка ці ланцужок [2, с. 166, 170].

Працяглы час у полацкай калекцыі гэтыя прадметы былі прадстаўлены адзінкамі экземплярамі. Аднак апошняя археалагічныя даследаванні значна павялічылі колькасць вядомых шпілек «пус епі». Акрамя таго, пэўная частка гэтых упрыгажэнняў была выяўлена выпадковая мясцовымі аматарамі даўніны, якія перадалі свае знаходкі ў фонды Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка (далей – НПГКМЗ).

Значная колькасць шпілек «пус епі», выяўленая ў Полацку, актуалізавала неабходнасць іх навуковага аналізу. Да гэтага часу ў айчыннай гістарыяграфіі адсутнічаюць спецыяльныя даследаванні, прысвечаныя дадзенай катэгорыі вырабаў, а існуючыя тыпалагічныя схемы патрабуюць удакладнення на аснове аналіза новых крыніц.

Такім чынам, мэтай дадзенага даследавання з'яўляецца навуковы аналіз і сістэматызацыя шпілек «пус епі», якія былі выяўлены на тэрыторыі Полацка і ў цяперашні момант захоўваюцца ў фондах НПГКМЗ.

Асноўная частка. У гістарыяграфіі вывучэння вырабаў з каляровых металаў даследаванні шпілек «пус епі» зімалі вельмі мала месца. У публікацыях матэрыялаў археалагічных раскопак перыядычна з'яўляліся звесткі пра знаходкі асобных шпілек, аднак спецыяльнага навуковага аналізу вырабаў не праводзілася [9].

М.В. Сядова у сваёй манаграфіі «Ювелірныя вырабы Ноўгарада X – XV стст.» асобны невялікі раздзел прысвяціла шпількам «пус епі» (на тэрыторыі Ноўгарада іх выяўлена звыш 20 экземпляраў). Даследчыца адзначыла, што такія прадметы сустракаліся ў старажытнасцях паволжскіх народаў, дзе яны з'яўляліся неад'емным атрыбутам адзення ў XV – XVII стст. М.В. Сядова лічыла, што мода на падобныя ўпрыгажэнні была занесена на Русь мангола-татарамі [11, с. 158].

Аналізуочы тэхналогію старажытных ювеліраў, Н.В. Рындзіна апублікавала лінейную форму для адліўкі шпілек «пус епі», якая з'яўляецца сведчаннем іх мясцовай наўгародской вытворчасці [10, Рис. 10: 4].

Сярод апошніх публікаций трэба адзначыць артыкул А.У. Казловай, якая разглядае шпількі «пус епі» з традыцыйных для расійскай гістарыяграфіі пазіцый. Даследчыца адносіць дадзеныя вырабы да катэгорыі «металічных упрыгажэнняў і прадметаў быту ўсходніх традыцій». Работа выканана на матэрыялах раскопак Пскова, дзе было знайдзена 15 цэлых экземпляраў шпілек. Не глядзячы на невялікую колькасць артэфактаў, А.У. Казлова паводле формы галовак здолела вылучыць тры тыпы вырабаў: 1) літое завяршэнне; 2) з галоўкай, утворанай накручваннем тонкага дроту; 3) з суцэльнаметалічнай галоўкай на якую нанесены арнамент, які імітуе накручаны дрот [7].

Акрамя работ навукоўцаў блізкага замежжа, вялікую цікавасць маюць працы, напісаныя на заходненеўрапейскім матэрыяле. У кантэксце нашага даследавання, пэўнае значэнне мае работа англійскіх даследчыкаў, прысвяченая шпількам, выяўленым падчас раскопак Лондана. Усебаковы навуковы аналіз звыш 800 упрыгажэнняў канца XIII–XV ст. дазволіў вылучыць тыпы прадметаў, устанавіць храналогію і тэхніку іх вырабу [16, с. 297–305]. Шпількі тыпалагічна практычна ідэнтычныя полацкім знаходкам, што прымушае звярнуцца да пытання пераасэнсавання паходжання гэтых артэфактаў на тэрыторыі Беларусі.

У айчыннай гістарыяграфіі праблема не знайшла належнага адлюстравання. Сярод спецыяльных публікаций трэба адзначыць толькі невялікі артыкул Г.В. Штыхава «Пус епі» ў энцыклапедычным выданні [15]. У працы даследчык паўтарае асноўныя высновы М.В. Сядовой.

На падобных пазіціях знаходзіцца і Л.У. Калядзінскі, які, спасылаючыся на работу Цой Су Біна, лічыць шпількі «пус епі» «усходній навацый цюркскіх этнасаў», якая была характэрная для беларускіх зямель XIV–XVII стст. [6; 14].

Такім чынам, у гістарыяграфіі вывучэння шпілек выразна вылучаюцца тры найбольш актуальныя блокі праблем: 1) класіфікацыя вырабаў; 2) іх храналагічная атрыбуцыя; 3) паходжанне.

На сённяшні дзень у фондах НПГКМЗ захоўваецца 136 шпілек тыпу «пус епі». Асноўная іх частка з'яўляецца выпадковымі знаходкамі, што значна знікае іх значэнне для датыроўкі, аднак дазваляе пашырыць нашы ўяўленні адносна характеристу распаўсюджанасці і лакалізацыі прадметаў на тэрыторыі горада. У дадзенай работе намі праводзіўся аналіз толькі гатовых прадметаў, якія захавалі ўсе канструктыўныя элементы, неабходныя для тыпалагічнага аналізу.

Шпілька «пус епі» складаецца з дзвюх асноўных частак: завостранага з аднаго канца тонкага стрыжня і галоўкі. Галоўнай прыкметай, якая можа служыць асновай для вылучэння з усяго масіву вырабаў дадзенага тыпу асобных таксанамічных груп з'яўляецца форма галоўкі.

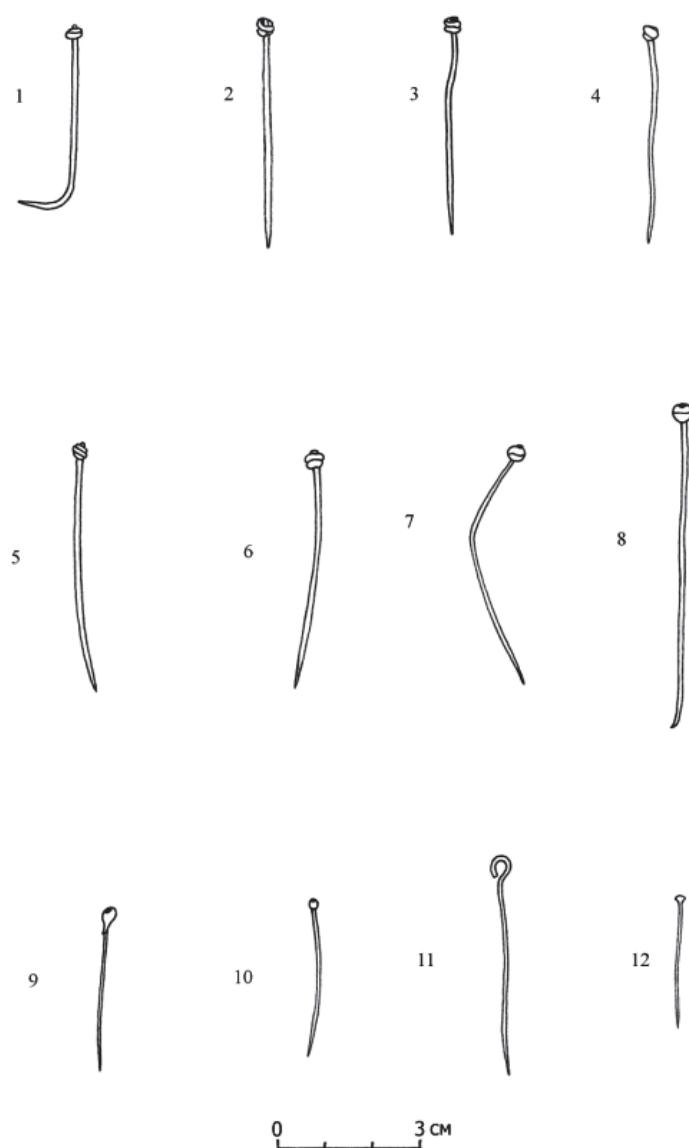
Падчас матэрыялазнаўчай экспертызы трох шпілек з раскопак Д.У. Дука 2005 г., праведзенай па метаду лазернага спектральнага аналізу ў Інстытуце фізікі імя Б.І. Сципанава НАН Беларусі, было ўстаноўлена, што ўсе прадметы зроблены з латуні (табл. 1).

Табліца 1

Вынікі спектральнага аналізу шпілек «пус епі» з Полацка

№	Cu, %	Zn, %	Pb, %	Ag, %	Fe, %
КП 19–23699 (stryжань)	89,2	7,24	0,81	1,57	0,36
КП 19–23699 (галоўка)	89,71	8,16	0,42	0,60	0,18
КП 19–23700 (stryжань)	92,19	6,29	0,55	0,44	0,13
КП 19–23700 (галоўка)	88,52	6,51	1,94	1,59	0,65
КП 19–23701 (stryжань)	91,13	6,81	1,06	0,34	0,21
КП 19–23701 (галоўка)	89,78	7,70	1,41	0,39	0,09

Археалогія

Мал. 1. Шпількі «пус епі» з Полацка

Шпількі са свінцовымі галоўкамі дастаткова нешматлікія (7 экземпляраў). Іх аснову складае металічны стрыжань, адзін канец якога завостраны, а другі – раскліпаны для больш надзеянага мацевання завяршэння.

Падчас даследавання было ўстаноўлена, што галоўкі ўтвараліся двумя асноўнымі спосабамі: 1) раскліпаны канец стрыжня апускалі ў ёмістасць з расплаўленым свінцом, што надавала завяршэнню шпількі кроплепадобную форму (2 экземпляры); 2) на стрыжань нанізваўся невялікі свінцовы шарык (5 экземпляраў).

Памеры падобных предметаў наступныя: даўжыня – 2,9 – 3,3 см, дыяметры стрыжня – ад 0,05 да 0,1 см, а галоўкі – 0,1 – 0,3 см. Аднак сустракаюцца і адносна вялікія вырабы (даўжыня – 5,7 см, дыяметр стрыжня – 0,12 см, а галоўкі – 0,4 см).

Шпількі з латуннымі галоўкамі складаюцца з шарападобнага літога завяршэння, якое насаджалася на раскліпаны канец завостранага стрыжня. Даўжыны варыянт вырабаў нешматлікі і ў полацкай калекцыі прадстаўлены 15 экземплярамі. На большай частцы галовак размешчана арнаментацыя, якая імітуе накручаны дрот. Даўжыня такіх вырабаў вагаеца ад 2,8 да 4,5 см, пры дыяметры стрыжня 0,05 – 0,1 см, а галоўкі – 0,1 – 0,2 см.

Аднак сустракаюцца і больш масіўныя предметы, даўжыня якіх дасягае 7,0 см, пры дыяметры стрыжня 0,1 см, а галоўкі – 0,3 – 0,35 см.

Вырабы, якія маюць галоўкі ў выглядзе пытальніка мы адносім да асбенага тыпу (мал. 1: 11). Не гледзячы на той факт, што дадзеная група прадметаў вельмі простая з пункту гледжання тэхнікі выканання, яна не атрымала значнага распаўсюджвання на тэрыторыі горада. У полацкай калекцыі налічваеца ўсяго трох экземпляров.

На большай частцы стрыжня ў шпілек падчас візуальнага агляду былі выяўлены адмысловыя бародзкі, якія ўказваюць на спосаб іх вырабу – валачэнне.

Паводле афармлення галоўкі намі было вылучана пяць тыпаў вырабаў: 1) з галоўкай, утворанай накручваннем дроту; 2) з суцэльнаметалічнай галоўкай; 3) з галоўкай у выглядзе пытальніка; 4) з цвікападобнай галоўкай.

Найбольш распаўсюджаным тыпам шпілек з'яўляліся вырабы з галоўкай, утворанай накручваннем дроту вакол стрыжня (109 экземпляраў). Для больш надзеянага мацевання галоўкі канец стрыжня расплошчваўся. Звычайна, для фармавання галоўкі выкарыстоўваўся дрот меншага чым стрыжань дыяметру. Між тым гэтае правіла не заўсёды выконвалася і на шэрагу прадметаў галоўкі ўтвораны з адносна масіўнага дроту.

Пераважная большасць галовак у шпілек дадзенага тыпу складаецца з дроту, навітага ў два-тры абароты пад вострым ці прымым вуглом да стрыжня, утвараючы адмысловы «цюран» (мал. 1: 1 – 6). Частка з іх падпраўлена з дапамогай малатка для атрымання круглай, а не цюранападобнай формы.

Даўжыня шпілек з накручанымі галоўкамі вагаеца ад 2,0 да 6,1 см. Пры гэтым дыяметр стрыжня складае 0,03 – 0,19 см, а галоўкі – ад 0,15 да 0,4 см.

Значна меншую группу шпілек складаюць вырабы з суцэльнаметалічнымі галоўкамі (мал. 1: 8 – 10). Дадзены тып прадстаўлены двума варыянтамі: са свінцовымі галоўкамі і з латуні. Усе прадметы з'яўляюцца выпадковымі знаходкамі і паходзяць з прыватных калекцый, што значна ўскладняе іх датыроўку.

такіх шпілек. Яны маюць дастаткова стандартызованы выгляд і памеры (даўжыня – 4,9 см, дыяметр стрыжня – 0,1 см, шырыня галоўкі – 0,35 – 0,4 см). Усе яны зроблены з кавалка валочанага дроту, адзін канец якога завостраны, а другі выгнуты ў выглядзе пытальніка.

Цікаласць уяўляе экземпляр такой шпілкі, які паходзіць з матэрыялаў археалагічных даследаванняў 1988 г. на тэрыторыі Вялікага пасаду. Дадзены выраб быў знайдзены разам з прышчэпленным да яго галоўкі звязном латуннага ланцужка ў выглядзе выцягнутай лічбы восем.

Цвікападобныя шпілкі не шматлікі (у полацкай калекцыі налічваецца ўсяго два экземпляры) (мал. 1: 12). Падобныя вырабы зроблены з валочанага дроту, адзін канец якога завостраны, а другі – раскліпаны. Вырабы гэтага тыпу маюць адносна невялікія памеры: даўжыня – 2,3 – 3,0 см, дыяметр стрыжня – 0,08 – 0,09 см, шырыня галоўкі – 0,15 – 0,12 см. Абодва прадметы з'яўляюцца выпадковымі знаходкамі, што не дазваляе іх надзеіна датаваць.

Для ўстанаўлення храналогіі шпілек і часу іх з'яўлення ў Полацку важную ролю адыгрываюць артэфакты, якія былі знайдзены ў ходзе археалагічных даследаванняў. На тэрыторыі горада шпілкі «пус епі» былі выяўлены ў межах раскопаў 1987 – 1988 гг. (кіраўнік – С.В. Тарасаў) і 2005 г. (кіраўнік – Д.У. Дук) на Вялікім пасадзе [3; 12; 13]. Прывэтым, асноўная іх колькасць канцэнтруеца ў раскопе 2005 г., дзе былі знайдзены рэшткі вытворчага ювелірнага комплексу, дзейнасць якога, верагодна, была арыентавана на выраб масавых, серыйных рэчаў, да катэгорыі якіх адносіліся і шпілкі «пус епі» [5, с. 126].

Наяўнасць сярод археалагічных матэрыялаў з раскопак 2005 г. нарыхтовак, а таксама адмысловых ювелірных інструментоў, дазваляе з упэўненасцю казаць аб мясцовай вытворчасці шпілек. Акрамя таго, дастаткова вузкая датыроўка комплексу ювелірнай майстэрні дае магчымасць скласці ўяўленне аб найбольш распаўсюджаных тыпах вырабаў і іх памерах, характэрных для пачатку XVII ст.

На сёняшні момант ў фондах НПГКМЗ захоўваецца 32 шпілкі «пус епі» з раскопак 2005 г. на тэрыторыі Вялікага пасада. Асноўная частка гэтых вырабаў адносіцца да тыпу 1 (галоўка, утвораная на кручваннем дроту – 30 экземпляраў). Акрамя таго, дзве шпілкі з галоўкай у выглядзе пытальніка. Усе прадметы былі знайдзены ў межах 12–14 умоўных пластоў, што адпавядае ўзроўню, на якім выяўлены рэшткі вытворчага ювелірнага комплексу [3].

Для шпілек «пус епі» першага тыпу характэрны наступныя памеры: даўжыня – 2,0 – 5,3 см, дыяметр стрыжня – 0,03 – 0,1 см, а галоўкі – 0,2 – 0,3 см. Вырабы з галоўкай у выглядзе пытальніка, як ужо адзначалася, маюць стандартызованую форму і памеры: даўжыня – 4,9 см, дыяметр стрыжня 0,1 см, а шырыня галоўкі – 0,35 – 0,4 см. Усе прадметы датуюцца першай паловай XVII ст.

У фондах НПГКМЗ захоўваецца пяць шпілек з раскопак 1987–1988 гг. (даследаванні С.В. Тарасава). З іх чатыры адносяцца да першага тыпу, а адна да трэцяга. Вырабы з галоўкай, утворанай накручваннем дроту вакол стрыжня, маюць наступныя памеры: даўжыня – 4,5 – 5,5 см, дыяметр стрыжня – 0,1–0,2 см, а дыяметр галоўкі – 0,3 – 0,4 см.

Крыху большыя памеры шпілек з раскопу 1987–1988 гг. не дазваляе лічыць падобную прыкмету важным храналагічным індывідуальным. Гэта тлумачыцца, па-першае, невялікай выбаркай, а, па-другое, адсутнасцю надзеінай прывязкі той ці іншай знаходкі да канкрэтнага пласта ў межах раскопу.

Дадзеная акалічнасць звязана з тым, што на большай частцы прадметаў не захавалася палявых нумароў, што не дазваляе надзеіна лакалізаваць знаходкі і суаднесіці іх з артэфактамі, пазначанымі ў калекцыйным вопісе. Аднак не выклікае сумнення, што шпілкі былі выяўлены разам з познесярэднявечнымі матэрыяламі (трохшыпнія абутковыя падкоўкі, конскія падковы і інш.), якія датуюцца XVII–XVIII стст.

Такім чынам, асноўная колькасць шпілек «пус епі», якія былі выяўлены падчас археалагічных даследаванняў на тэрыторыі Полацка, найбольш верагодна датуюцца ў межах XVII ст. У той жа час, улічваючы агульную храналогію артэфактаў дадзенага віду (XIV – XVII стст.) можна з пэўнай доляй упэўненасці меркаваць, што сярод шпілек, якія з'яўляюцца выпадковымі знаходкамі, могуць быць экземпляры і больш ранняга часу.

Вельмі важным аспектам вывучэння шпілек «пус епі» з'яўляецца праблема іх паходжання. Як ужо адзначалася, дадзеныя артэфакты ў айчыннай гісторыяграфіі адносяцца да прадметаў ўсходняй традыцыі. На думку большасці аўтараў, падобныя вырабы магі трапіць на землі паўночна-заходніх Русі падчас мангола-татарскага нашэсця [11, с. 158].

Даныя для таких высноў дадзенія археалагічнага даследавання 1960 – 1970 гг., якія праводзіліся на тэрыторыі г. Чэбаксары, сталіцы сучаснай Чувашскай Рэспублікі (Расійская Федэрацыя). У ходзе раскопак было знайдзена некалькі экземпляраў шпілек з акруглымі галоўкамі, блізкія аналогі якім сустракаліся ў матэрыяльнай культуры чувашоў. Шпілкі былі выяўлены ў слоі XV – XVII стст. [8, с. 142].

На тэрыторыі Ноўгарада шпілкі выяўлены ў слаях 10-ых гг. XIV – канца XV ст. (усяго звыш 20 экземпляраў). Яны прадстаўлены бронзовымі суцэльналітымі вырабамі даўжынёй 3 – 6 см [11, с. 158]. У Пскове знайдзена 15 цэлых экземпляраў шпілек «пус епі», аднак датуюцца яны толькі паводле аналогій XIV – XV стст. У даследаваннях таксама адзначаецца, што ў народаў Сібіры і ёўразійскага стэпу шпілкі маглі бытаваць да пачатку XX ст. [7].

Археалогія

Аналагічныя шпількі сустракаюцца не толькі на ўсходзе, але і на заходзе. Так, на тэрыторыі Лонданскага Сіці падчас археалагічных раскопак іх было знайдзена звыш 800 экземпляраў. Большая частка вырабаў выяўлена ў слаях XIV – XV стст., аднак пэўная колькасць датуецца XIII ст. Шпількі прадстаўлены рознымі тыпамі, прымыя аналогі якім сустракаюцца і ў матэрыялах раскопак помнікаў паўночна-заходняй Расіі і Беларусі. Англійскія даследчыкі вылучаюць два найбольш масавыя тыпы шпілек: 1) з цэльнімі галоўкамі; 2) з галоўкамі, утворанымі з дапамогай накрученага дроту (мал. 2). Большасць падобных вырабаў зроблена з латуннага валочанага дроту. Літых шпілек у лонданскай калекцыі не выяўлена [16, с. 298].

Мал. 2. Шпількі XIV ст. з Лондана [16]

Такім чынам, калі прыняць да ўвагі той факт, што шпількі «пус епі», выяўленыя на тэрыторыі Чэбаксар, знайдзены ў слое XV – XVII стст., а асноўная колькасць дадзеных артэфактаў з Ноўгарада і Пскова датуецца пачаткам XIV – канцом XV ст., то відавочным з'яўляеца накірунак дыфузіі падобных упрыгажэнняў не з усходу на заход, а з заходу на ўсход. Гэта пацвярджаеца яшчэ і tym фактам, што на асобных помніках Заходняй Еўропы (Лондан), яны сустракаюцца ўжо ў слаях XIII ст., а пік іх папуляранасці прыпадае на XIV – XV стст.

Найбольш верагодна, што шпількі «пус епі» трапілі на землі паўночна-заходняй Русі (Ноўгарад, Пскоў) ў пачатку XIV ст., а ўжо адтуль далей на ўсход. Магчыма, што ў гэты ж час яны з'явіліся і ў Полацку, што аднак не пацверджана археалагічна.

Паводле існуючых матэрыялаў, на тэрыторыі горада шпількі былі найбольш распаўсюджаны ў XVII ст. Усе яны зроблены з латуннага валочанага дроту, што з'яўляеца заходнебурапейскай тэхналагічнай традыцыяй. Гэта можа ўказваць на з'яўленне дадзеных вырабаў у Полацку незалежна ад іншых цэнтраў паўночна-заходняй Русі.

У сярэдневяковай Еўропе падобныя шпількі выкарыстоўваліся для мацавання галаўных пакрывал да прычоскі ці вакол плеч да пярэдняй часткі сукенкі. Гэта пацвярджаеца іканаграфічнымі і дакументальнымі крыніцамі [16, с. 297].

Верагодна, што падобным чынам дадзеная ўпрыгажэнні ўжываліся і насельніцтвам старажытнага Полацка, які ў пачатку XIV ст. уваходзіць у склад Вялікага княства Літоўскага і пачынае адчуваць пэўныя ўплывы заходняй культуры. Папуляранасць на тэрыторыі горада шпілек «пус епі» трэба звязваць з паступовым распаўсюджваннем адпаведнага адзення і галаўных убораў заходнебурапейскага тыпу (напрыклад, рантух), якія сталі важнай часткай матэрыяльнай культуры прывіліяваных слоёў насельніцтва [1, с. 14, 258].

Заключэнне. Такім чынам, шпількі «пус епі» з'яўляюцца вельмі важнай крыніцай для рэканструкцыі культурных і эканамічных працэсаў часткай якіх з'яўляўся Полацк на працягу стагоддзяў. Найбольш верагодна, што гэтыя вырабы трапілі на тэрыторыю горада з Заходняй Еўропы, дзе яны

з'яўляліся неад'емным атрыбутам адзення. Аб папулярнасці дадзенага тыпу ўпрыгажэнняў сведчыць адкрытая на Вялікім пасадзе ювелірная майстэрня, якая спецыялізавалася на вырабе шпілек і іншай фурнітуры. У той жа час не яснай застаецца дата з'яўленне гэтых артэфактаў на тэрыторыі горада. Не гледзячы на вялікую колькасць выяўленых шпілек, толькі нязначная іх частка паходзіць з матэрыялаў археалагічных раскопак. Гэтая група вырабаў датуецца дастаткова позна – XVII ст. У той жа час нельга выключаць магчымасці бытавання шпілек у Полацку ўжо ў XIV–XV стст.

ЛІТАРАТУРА

1. Бялявіна, В.М. Жаночы касцюм на Беларусі / В.М. Бялявіна, Л.В. Ракава. – Мінск: Беларусь, 2007. – 351 с.
2. Гаген-Торн, Н.Н. Женская одежда народов Поволжья (материалы к этногенезу) / Н.Н. Гаген-Торн. – Чебоксары: Чувашское государственное издательство, 1960. – 229 с.
3. Дук, Д.У. Выратавальныя археалагічныя раскопкі на тэрыторыі Вялікага пасада Полацка ў 2005 годзе / Д.У. Дук // Веснік «ПДУ». Серыя А. Гуманітарная навукі. – № 1. – 2007. – С. 5 – 23.
4. Дук, Д.У. Полацк XVI – XVIII стагоддзяў: нарысы тапаграфіі, гісторыі матэрыяльнай культуры і арганізацыі жыщёвай прасторы насельніцтва беларускага горада / Д.У. Дук. – Наваполацк: ПДУ, 2007. – 268 с.
5. Дук, Д.У. Полацк і палачане (IX – XVIII стст.) / Д.У. Дук. – Наваполацк: ПДУ, 2010. – 180 с.
6. Калядзінскі, Л.У. Вырабы з каляровага металу / Л.У. Калядзінскі // Археалогія Беларусі. У 4 т. Т. 4. Помнікі XIV–XVIII стст. / Пад рэд. В.М. Ляўко і інш. – Мінск: Беларуская навука, 2001. – С. 287 – 295.
7. Козлова, А.В. Металлические украшения и предметы быта восточной традиции X–XV веков из раскопок в Пскове / А.В. Козлова // Археология и история Пскова и Псковской земли. – Псков: Институт археологии РАН, 2007. – С. 125 – 143.
8. Краснов, Ю.А. Средневековые Чебоксары: Материалы Чебоксарской экспедиции 1969–1973 гг. / Ю.А. Краснов, В.Ф. Каховский. – М: Наука, 1978. – 192 с.
9. Розенфельдт, Р.Л. Инструменты московских ремесленников / Р.Л. Розенфельдт // Древности Московского Кремля. – М.: Наука, 1971. – С. 253 – 267.
10. Рындина, Н.В. Технология производства новгородских ювелиров X – XV вв. / Н.В. Рындина // Труды новгородской археологической экспедиции. – М., 1959. – № 65: Материалы и исследования по археологии СССР. – С. 200 – 247.
11. Седова, М.В. Ювелирные изделия Древнего Новгорода (Х – XV вв.) / М.В. Седова. – М.: Наука, 1981. – 196 с.
12. Тарасов, С.В. Отчёт о раскопках в Полоцке в 1988 г. / С.В. Тарасов // ААНД ДНУ «Інстытут гісторыі» НАН Беларусі. – № 1084.
13. Тарасов, С.В. Отчёт о раскопках в Полоцке и Полоцкой округе в 1987 г. / С.В. Тарасов // ААНД ДНУ «Інстытут гісторыі» НАН Беларусі. – № 1014.
14. Цой Су Бін. Усходнія ўплыўы ў жаночых галаўных уборах усходніх славян / Цой Су Бін // Весці НАН Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 1998. – № 1. – С. 96 – 103
15. Штыхаў, Г.В. «Пус ейпі» / Г.В. Штыхаў // Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энцыкл. / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: В.В. Гетаў і інш. – Мн.: БелЭн, 1993. – С. 521
16. Dress Accessories C.1150–C.1450: Medieval Finds from Excavations in London / Geoff Egan [ect.]; Museum of London. – London, 2004. – 426 p.

КАСЦЯРЭЗНАЕ РАМЯСТВО ПОЛАЦКА X – XVIII СТСТ.

*канд. гіст. навук В.У. МЯДЗВЕДЗЕВА
(Інстытут гісторыі НАН Беларусі, Мінск)*

Полацк – самы старажытны горад на тэрыторыі Беларусі, які і да цяперашняга часу прыцягвае ўвагу даследчыкаў сваёй багатай падзеямі гісторыяй, яркімі самабытнымі матэрыяльной і духоўнай культурамі. Асноўная ўвага надаецца вывучэнню гісторыі вытворчай дзейнасці сярэднявечнага насельніцтва горада. Сярод іх адно з асноўных месцаў займае касцярэзнае рамяство, вырабы якога шырокая выкарыстоўваліся ва ўсіх сферах і напрамках жыццядзейнасці: гаспадарцы, побыце, вайсковай справе, культуры і г.д.

У Полацку выяўлена адна з самых вялікіх археалагічных калекцый касцяных вырабаў перыяду IX – XVIII стст., якая налічвае звыш 650 адзінак. Пры археалагічных даследаваннях акрамя гатовых прадметаў выяўлена вельмі шмат іх нарыйтавак, паўфабрыкатаў, бракаваных вырабаў, разнастайных адыходаў (спілаваныя косткі, стружкі, апілкі і іншыя), велізарная колькасць сыравіны, а таксама інструменты для яе апрацоўкі і вырабу рэчачў з косці.